

Utjecaj nasilnog sadržaja u crtanim filmovima na djecu

Majnerić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:495305>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ana Majnerić

**UTJECAJ NASILNOG SADRŽAJA U
CRTANIM FILMOVIMA NA DJECU**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

ANA MAJNERIĆ

UTJECAJ NASILNOG SADRŽAJA U CRTANIM FILMOVIMA NA DJECU

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Danijel Labaš

Sumentor: dr. sc. Davor Trbušić

Zagreb, 2022.

Sadržaj

Uvod	1
1. Djeca u Hrvatskoj u dodiru s tehnologijom	1
2. Definicija medijskog nasilja	3
2.1. Nasilje u crtanim filmovima	4
3. Percepcija crtanih filmova i nasilja kod djece	5
3.1. Novorođenčad	5
3.2. Rano djetinjstvo	6
3.3. Srednje djetinjstvo	7
3.4. Adolescencija	8
4. Teorije o utjecaju nasilnog televizijskog sadržaja	8
4.1. Teorija o katarzi	8
4.2. Teorija o navikavanju/ habitualizaciji	9
4.3. Kultivacijska teorija	9
4.4. Teorija o socijalnom učenju	10
4.5. Teorija o prijenosu stanja uzbuđenosti	11
4.6. Priming teorija	12
4.7. Skript teorija	12
5. Uloga roditelja u medijskom opismenjavanju i odgoju djece	13
Zaključak	16
Literatura	18

Sažetak

U Hrvatskoj, a i u svijetu, djeca odrastaju uz televizor, računalo, mobitel i razne vrste medija. Svakodneвно korištenje i do nekoliko sati potpuno je normalna pojava. Pitanje utjecaja nasilja koje se prikazuje na televizoru tema je različitih istraživanja već nekoliko desetljeća. Nasilne scene, nažalost prikazuju se i u crtanim filmovima. Promatranjem djece stručnjaci su zaključili kako njihov doživljaj nasilja i razumijevanje sadržaja koji gledaju ovisi o starosti. Tako djeca do osme godine ne mogu raspoznati što je fikcija, a što zbilja. Toliko smo medijski napredovali da je djeci prijeko potrebna medijska pismenost; za nju bi se trebali pobrinuti roditelji/ skrbnici i odgojno- obrazovne ustanove. Crtani filmovi prepuni nasilja mogu na nekoliko načina ostaviti traga na djeci. Navikavaju ih na nasilje, a i plaše ih što može dovesti do iskrivljene slike o stvarnom životu.

Abstract

Children all over the world are spending their childhood watching TV, and using phones and computers. Croatian children are no exception. They spend hours looking at different types of screens each day. The matter of TV violence has been the main topic of many pieces of research for a few decades now. Unfortunately, cartoons are no exception when it comes to displaying violent acts. Their impression of violence and ability to understand the plot differs according to their age. Most children start distinguishing between fiction and reality by the age of eight. So much progress has been made in the field of media. It has become inevitable to teach children media literacy if we want them to be independent. Media literacy should be taught in educational institutions, but also at home. Cartoon violence can have serious effects on children, such as habituating them to violence or scaring them.

Uvod

U vrijeme velikih tehnoloških napredaka, pod pritiskom ogromne količine sadržaja koji mediji svakodnevno plasiraju u javnost, sve je teže oduprijeti se malim i velikim ekranima koji nas okružuju. Jedan od velikih problema sadržaja koje svakodnevno konzumiramo je nasilje koje se pojavljuje u filmovima svih žanrova. Nažalost, s ovim problemom ne susreću se samo odrasli već i djeca na koju nasilje ima primjetno veći učinak nego na odrasle. Štoviše, njihovi omiljeni crtani filmovi sadrže više nasilja nego neki akcijski filmovi (Potter, Warren, 1998 prema Ciboci, Kanižaj, 2011). Provodi se sve više istraživanja o utjecaju nasilja i postaje sve jasnije da je izlaganje nasilju proporcionalno s razvojem različitih oblika nasilja u društvu (Smith, Donnerstein 1998 prema Valković, 2010: 80).

Učinci nasilnog sadržaja mogu se vidjeti u više oblika. Gledanje nasilja od djetinjstva navikava djecu na takvo ponašanje i oni ga počinju smatrati dijelom svakodnevice. Također, dok su djeca manja imitiraju svoje idole iz crtanih filmova ne znajući da neke od tih radnji nisu primjerene i da imaju posljedice u stvarnom životu. Kasnije, neprekidnim izlaganjem nasilnom sadržaju, djeca će zbog učestalosti pojavljivanja nasilnih scena stvoriti mišljenje kako se i u stvarnom životu toliko često događaju nasilni konflikti.

Znamo da nasilje u crtanim filmovima ima negativan utjecaj na djecu, ali kako to spriječiti ili umanjiti učinak nasilnog sadržaja? Za to su odgovorni roditelji/skrbnici i stručne osobe koje sudjeluju u odgoju djece. Oni bi trebali aktivno nadzirati kakve crtane filmove djeca gledaju i razgovarati s njima o svemu što vide na ekranima. U središtu ovog rada su upravo djeca, njihove navike i adekvatan medijski odgoj. Prije svega, osvrnut ćemo se koliko medija je dostupno hrvatskoj djeci svaki dan, koliko ih koriste i jesu li njihovi roditelji postavili neka pravila kako bi ih zaštitili od negativnih učinaka koje sadržaj može imati na njih, ako je neadekvatan.

1. Djeca u Hrvatskoj u dodiru s tehnologijom

Djeca su u današnje vrijeme sve ranije upoznata s medijima i konzumiraju različite vrste sadržaja. Prvo s čime se većina djece susretne su crtani filmovi te edukativni i zabavni sadržaji namijenjeni publici njihovog uzrasta, koji se emitiraju u vremenu koje većina djece provodi kod kuće. Prema Georgeu Gerbneru (1978: 102) u Sjedinjenim Američkim Državama djeca su do završetka srednje škole 15.000 sati provela gledajući televiziju - puno više sati nego što su provela radeći bilo koju drugu aktivnost, ako ne ubrojimo spavanje.

Prvim provedenim nacionalnim istraživanjem o predškolskoj djeci pred malim ekranima u Hrvatskoj, koje su proveli Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i Hrabri telefon (2017) ustanovljeno je kako gotovo sve obitelji s predškolskom djecom u svom kućanstvu posjeduju televizor, mobitel i računalo. Točnije, iz priložene *Tablice 1* vidimo kako velik postotak posjeduje i tablet i igraću konzolu.

Tablica 1

Uređaj	Postotak kućanstava koje ga imaju
Televizor	99,9%
Računalo	98,2%
Mobitel	99,9%
Tablet	85%
Igraća konzola	65%

Nadalje, istraživanje se osvrnulo i na *screen time* (vrijeme koje predškolci provedu uz ekrane), vrstu uređaja kojom se djeca služe, uključenost roditelja u sadržaj koji gledaju i sama pravila koja djeca imaju vezano uz korištenje medija.

Što se tiče vremena provedenog pred ekranima rezultati su sljedeći:

- predškolci u prosjeku provode pred ekranom 2,4 sati radnim danom te 3 sata vikendom
- 60% predškolaca tijekom tjedna provodi uz ekrane dva ili više sati
- 72% predškolaca vikendom provodi uz ekrane dva ili više sati
- svaki drugi predškolac u dobi od dvije do četiri godine provodi ukupno dva ili više sata dnevno uz različite ekrane
- nakon navršene šeste godine 71% predškolske djece provodi uz ekrane dva ili više sati dnevno, a vikendom to radi njih čak 82%
- djeca najviše vremena i dalje provode pred televizorom, i to nešto više vikendom (97,2% djece) nego radnim danima (95,5% djece)
- gotovo svako peto dijete gleda TV više od dva sata radnim danom, a vikendom to čini svako treće dijete
- oko 15% djece igra igre na igraćim konzolama, najveći broj njih do jedan sat dnevno (Prvo nacionalno istraživanje o predškolskoj djeci pred malim ekranima (rezultati), 2017).

Na ove podatke usko se veže činjenica da djeca pri korištenju navedenih medija nisu samo pasivni promatrači koji primaju informacije već sami traže sadržaje koje će gledati. To dovodi do problema kad je u pitanju nadzor roditelja/skrbnika jer nisu u mogućnosti sve vrijeme nadzirati sadržaj programa koji djeca gledaju. Koliko su djeca samostalna u korištenju medija i novih tehnologija govore sljedeći podaci:

- čak 97% predškolske djece zna samostalno upaliti neki elektronički uređaj
- 90% predškolske djece samostalno traži i pokreće sadržaje koje žele
- 77% predškolske djece fotografira i snima mobitelom
- 45% predškolske djece samostalno koristi internet (Prvo nacionalno istraživanje o predškolskoj djeci pred malim ekranima (rezultati), 2017).

Kada je riječ o pravilima za korištenje medija koja roditelji postavljaju djeci, najčešće su to pravila o ukupnom dozvoljenom vremenu korištenja, a manje o sadržaju koji konzumiraju preko medija (što je u konačnici puno bitnije). U *Tablici 2* prikazani su podaci o tome koliki postotak roditelja djeci daje pravila za korištenje medija:

Tablica 2

Pravila korištenja	Postotak
Nemaju	25%
Samo za TV	5%
Samo za ostale uređaje	12%
Imaju za sve	58%

Iz priloženoga možemo vidjeti kako četvrtina roditelja uopće ne određuje pravila, a nešto više od polovice njih ima pravila za sve vrste medija koje njihova djeca koriste. Iako većina roditelja postavlja pravila, svejedno se nameće : Jesu li pravilima koja su postavili djeci postigli ono što su htjeli? Vlasta Ilišin (2003: 16, prema Desmond i sur., 1985: 476) ističe da su

„istraživanja su pokazala da najslabije rezultate postiže restriktivan pristup, karakteriziran zabranom (pretjeranog) gledanja svih ili određenih programa. Istodobno, najbolji je evaluativni pristup, koji uključuje razgovor s djecom o onome što su vidjeli, s namjerom da im se pomogne vrednovati značenje, te shvatiti moralne poruke i prirodu medijskog predstavljanja sadržaja. Razmjerno dobre efekte daje i treći, nefokusirani pristup, koji obilježava zajedničko gledanje i razgovor o tome s djecom, ali manje kao posljedica roditeljske želje za oblikovanjem dječjeg televizijskog iskustva, a više kao posljedica uživanja u istim programima.“

2. Definicija medijskog nasilja

Unatoč velikom broju istraživanja o nasilju u medijima, ne možemo ih sve međusobno usporediti zbog toga što se definicija medijskog nasilja razlikuje od autora do autora. Primjerice, jedna od prvih definicija nasilja kaže da je nasilje „ponašanje koje je usmjereno ozljeđivanju drugog bića” i u središte stavlja nečiju namjeru za takvim ponašanjem (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, Sears, 1939 prema Ciboci, 2018: 3). Nadalje, definicije se počinju razlikovati prema još dvama ključnim elementima. To su šteta koja je nastala kao posljedica tog djela i vrsta nasilja (Ciboci, 2018: 3).

Nasilje se razlikuje i u očima gledatelja. Istraživanja su pokazala kako postoje četiri najčešća faktora za definiranje nekog djela kao nasilnog. Prvi je ako postoji mogućnost da se dogodi u stvarnom životu. Drugi je stupanj simpatije prema žrtvi ili napadaču, odnosno, je li nasilje na neki način opravdano. Treći faktor se temelji na tome je li počinitelj nasilnog djela djelovao s predumišljajem ili je njegov postupak bio emocionalna reakcija. Četvrti, posljednji, faktor je činjenica da je napadač bio kažnjen za svoj postupak ili je izbjegao kaznu (Ciboci, 2018: 4).

S nasilnim scenama susrećemo se toliko često da nas više ne šokiraju kao možda nekad. Wendy Josephson (1995: 21) ističe kako je količina nasilnog sadržaja koju pogledamo zabrinjavajuća čak i prije nego što krenemo u osnovnu školu. Predškolska djeca do početka školovanja već su vidjela otprilike 8 000 ubojstava i još 100 000 različitih nasilnih činova ili djela koja su za cilj imala destrukciju.

2.1. Nasilje u crtanim filmovima

Nasilje se kao u svim filmskim žanrovima, prikazuje i u crtanim filmovima. Većina djeci omiljenih i popularnih crtića puna je nasilnih scena. Primjerice *Tom i Jerry*, *Popaj* i *Ptica trkačica* koji u svakoj epizodi prikazuju fizičko nasilje. Rezultati istraživanja pokazali su kako je 43% roditelja u SAD-u zabrinuto zbog količine nasilnog sadržaja u medijima (Labaš, Marinčić, 2016: 6). S obzirom da je takvo ponašanje u crtićima prikazano na humorističan način, a i publika je sve manje osjetljiva na nasilje, gledatelji ne misle da su crtani filmovi nasilni (Ciboci, 2018: 2). Robert P. Snow (1974 prema Kirsh, S. J., 2006: 548-549) proveo je istraživanje među mladima u kojem im je dao da gledaju crtani film, igranu dramu i snimku vijesti na temu nasilja u Vijetnamskom ratu. U vesternu *Gunsmoke* 70% mladeži prepoznalo je nasilje te su svi ocijenili snimak reportaže o Vijetnamskom ratu nasilnim, a kod crtanog filma dogodila se suprotna stvar. Samo 27% djece u starosti od četiri do osam godina prepoznalo je nasilne scene u crtiću, dok u skupini djece u starosti od devet do dvanaest godina ta brojka pada na 16% (Snow, 1974 prema Kirsh, 2006: 548).

Iako postoje i crtani filmovi koji ne sadržavaju nasilje, istraživanje je pokazalo kako 7 od 10 emisija namijenjenih djeci sadrži neki oblik fizičkog nasilja (Wilson i sur., 2006 prema Ciboci, 2018: 2). Zabrinjavajuća je i činjenica da crtani filmovi koji se prikazuju nedjeljom ujutro sadrže

dvadeset do dvadeset i pet nasilnih scena po satu, dok je u vrijeme kad najviše ljudi gleda televiziju u prosjeku prikazano pet takvih scena u jednom satu (Josephson, 1995: 21).

Istraživanje o razini svijesti o količini nasilja u crtanim filmovima provedeno je i među hrvatskom mladeži. Po odgovorima djece 68,5% njih gleda crtiće, ali samo 46,40% ističe kako su crtani filmovi koje gledaju nasilni (Labaš, Marinčić, 2016: 23).

Činjenica da se u crtanim filmovima ne pokazuje kakve posljedice nasilno ponašanje može i treba imati, crtane filmove čini još opasnijima za najmlađe gledatelje. Oni zbog nedostatka životnog iskustva i nemogućnosti samostalnog zaključivanja o uzročno-posljedičnim vezama, kad je riječ o agresivnom ponašanju, takvo ponašanje ne percipiraju kao loše i nepoželjno. Štoviše, djeca nasilje prikazano u crtanim filmovima doživljavaju kao zabavno i smiješno.

3. Percepcija crtanih filmova i nasilja kod djece

Količina prikazanog nasilnog sadržaja u crtanim filmovima nije jedini presuđujući faktor koji utječe intenzitet na negativnog djelovanja na djecu. Utjecaj je, također, drugačiji kod djece različite dobi.

3.1. Novorođenčad

U samim počecima, gledanje televizije nema velik učinak na djecu budući da ona još nisu ni u mogućnosti biti koncentrirana na televizor niti sadržaj koji se emitira (Josephson, 1995: 11). S navršena tri mjeseca, obraćaju pozornost na program ako ih fizički usmjerimo prema ekranu, ali samo na kratak period. Samo koncentriranje na gledanje programa od njih iziskuje veliki trud. Istraživanje je pokazalo da novorođenčad nakon odgledanog šestominutnog crtića već pokazuje znakove umora i razdražljivosti (Mizukami, Ishibashi 1990 prema Josephson, 1995: 11).

Prema navedenim rezultatima možemo zaključiti da televizijski program nije nešto što zaokuplja pažnju tako mlade djece jer neke od aktivnosti koje su primarne u početnom razdoblju njihova života su hranjenje, penjanje po namještaju i mijenjanje pelena (Lemish, 1984 prema

Josephson, 1995: 11). U starosti od šest mjeseci razvili su sposobnost koncentriranja na televizor do 16 minuta iako, s obzirom na to da su izloženi televizijskom program otprilike dva sata dnevno, na njega obraćaju pozornost manje od deset posto tog vremena (Hollenbech, Slaby, 1979, Anderson, D. R i sur. 1986 prema Josephson, 1995: 11). Vrlo rijetko se događa da se djeca te dobi samoinicijativno okreću prema ekranu i zainteresirana su za ono što se na njemu prikazuje (Anderson, Levin 1976 prema Josephson, 1995: 11).

Djeca do starosti od jedne godine i dalje ne pokazuju veliki interes za crtane filmove. Ono što može zaokupiti njihovu pažnju su dijelovi programa koji sadrže glazbu i uzastopne promjene scena i likova (Takahashi 1991 prema Josephson, 1995:11.). Shodno tome, nasilje prikazano u crtanim filmovima ne može imati značajan utjecaj na novorođenčad i djecu do osamnaest mjeseci starosti zbog toga što još nisu sposobni pratiti radnju filma te samim time ni razumjeti da su likovi verbalno ili fizički nasilni jedni prema drugima (Josephson, 1995: 12).

3.2. Rano djetinjstvo

S otprilike dvije i pol godine djeca drastično mijenjaju svoj pristup prema televizijskom programu (Josephson, 1995: 14). U usporedbi s djecom od godinu dana obraćaju pažnju na televizor tri do četiri puta više iako provode jednaku količinu vremena pored ekrana - to je skoro pola vremena od onoga koliko su im televizijski sadržaji dostupni (Anderson i sur., 1986, Kodaira, 1990 prema Josephson, 1995: 14). Sami se pozicioniraju kako bi bili okrenuti prema ekranu čak i za vrijeme igre, a stvari i radnje koje su prikazane počinju povezivati mislima, riječima i sjećanjima (Josephson, 1995: 14).

Većina trogodišnjaka već ima svoj omiljeni program i sposobni su izvući zaključak iz prikazanog sadržaja (Lyle, Hoffman, 1972 prema Josephson, 1995: 14) a njihov izbor najčešće su crtani filmovi i programi koji sadrže brze pokrete (Huston, Wright, 1983 prema Josephson, 1995: 14). Istraživanja su utvrdila da nasilni prizori iz crtanih filmova mogu uplašiti djecu isto kao i nasilni prizori iz stvarnog života (Ciboci, 2018). Iako djeca još uvijek nisu u potpunosti svjesna svih radnji koje gledaju u crtanim filmovima, oni promatraju verbalno i neverbalno izražavanje likova i imitiraju ih (Josephson, 1995: 14). Također, postoji sličnost između navika i svojevrsnog rasporeda te preferencija sadržaja koja djeca mogu stvoriti oko treće godine s time što će i u kojoj mjeri gledati u predškolskoj dobi (Singer J. L., Singer D.G., 1981 prema Josephson, 1995: 14). Drugim riječima, ako djeca imaju naviku gledati televizor nekoliko sati dnevno i preferiraju neke

crtane filmove, postoji vjerojatnost da će ih gledati i u predškolskoj dobi i time više biti izloženi nasilnom sadržaju kroz cijelo djetinjstvo.

Djeca predškolske dobi počinju razlikovati žanrove i biraju crtane filmove jer znaju da su oni namijenjeni njima (Ciboci, 2018: 4). Još uvijek ne mogu razlikovati crtani film od promidžbenog programa i ne razumiju način na koji su u crtićima prikazani snovi ili scene retrospekcije (Calvert, 1988, Wilson, Weiss, 1993 prema Josephson, 1995: 20). Likove najčešće dijele na dobre i loše, a one loše prepoznaju po tome što imaju tjelesna oštećenja ili su drugačijeg izgleda u odnosu na ostale likove (Ciboci, 2018: 5). Za likove takvog izgleda će misliti da su loši čak i ako imaju dobre namjere. Djeca ove dobi reći će da su sadržaji koje gledaju u crtićima nerealni i likove poput vukodlaka, vampira i čudovišta smatraju fiktivnima, ali ako ih pitamo da objasne razliku između stvarnih i fiktivnih likova neće znati objasniti (Ciboci, 2018: 5).

Nasilni crtići privlače ih zbog toga što su nasilne scene popraćene glasnom glazbom, brzim pokretima i zvučnim efektima koji privlače njihovu pažnju (Rice, Huston, Wright, 1982 prema Josephson, 1995: 20).

Najviše istraživanja o utjecaju medijskog nasilja na djecu napravljeno je upravo na uzorku djece predškolske dobi. Na primjer, dokazano je da za razliku od djece koja su gledala crtani film bez nasilja, ona djeca koja gledaju crtani film s likovima koji izgledaju kao ljudi te se tuku i grizu međusobno, imaju veću tendenciju igrati se s „agresivnim“ igračkama poput lutke za udaranje nego neagresivnim igračkama (Lovass, 1961. prema Kirsh, 2006: 552). Također, ovu teoriju dokazuje i eksperiment s lutkom Bobo o čemu će više biti riječi u potpoglavlju *Skript teorija*.

3.3. Srednje djetinjstvo

Djeca u osnovnoj školi počinju shvaćati radnju sadržaja koje gledaju i razlikuju stvarno od fiktivnog. Zaključuju je li nasilno ponašanje adekvatno kažnjeno i ima li posljedice kakve bi takvo ponašanje imalo u stvarno svijetu (Ciboci, 2018: 5). Kod djece u prvom i drugom razredu osnovne škole postoji veća vjerojatnost da će imitirati likove iz crtića. Uzori koje najčešće imitiraju su moćni i hrabri likovi. Možemo primijetiti razliku između dječaka i djevojčica: djevojčice imaju puno veću

grižnju savjesti ako se nasilno ponašaju i počinju takvo ponašanje više prepuštati dječacima (Ciboci, 2018: 5).

Osma godina vrlo je značajno u djetetovom odrastanju jer od tada većina djece počinje shvaćati što je stvarno, a što nije. Osmogodišnjaci „stvarno” povezuju sa stvarima koje znaju da fizički postoje, dok s deset godina „stvarnim” smatraju one radnje koje znaju da bi se mogle dogoditi u svakodnevnom životu (Kelly, 1981 prema Josephson, 1995: 33).

3.4. Adolescencija

Adolescenti sve manje gledaju televizor, a i njihove preferencije filmskih žanrova se mijenjaju (Ciboci, 2018: 5). Oni počinju više biti usmjereni računalima, mobitelima i društvenim mrežama. U rezultatima istraživanja koje je provela Ženska soba – Centar za seksualna prava vidimo da čak 97,4% učenik/ca posjeduje vlastiti mobitel, a 91,6% vlastito računalo (Korištenje interneta i društvenih mreža, 2018). Stranice koje najčešće posjećuju su YouTube (89,9%), Instagram (65,6%) i Snapchat (52,2%). Samim time, sve ih manje zanimaju crtani filmovi, osim nekih ozbiljnijih kao što su Simpsoni i Ledeno doba. U adolescentskoj dobi u potpunosti su sposobni razumjeti radnju i pouku filma. Tada razvijaju znatiželju prema horor filmovima, a konzumiranjem filmova koji sadrže veliku količinu nasilja može se dogoditi da se njihova slika stvarnog svijeta promjeni i počnu misliti kako je svijet puno opasnije mjesto nego što stvarno jest.

4. Teorije o utjecaju nasilnog televizijskog sadržaja

Proučavanjem dugoročnih i kratkoročnih učinaka nasilnog medijskog sadržaja nastale su teorije koje definiraju uzročno-posljedične veze između konzumiranja takvog sadržaja i ponašanja ljudi. Iako nisu sve teorije isključive i moramo u obzir uzeti različitost ljudi, okruženje u kojem su odrasli, njihovu kulturu, prijašnja iskustva i ostale faktore koji mogu uzrokovati iste ili slične pojave, u ovom odlomku bit će objašnjeno sedam teorija o utjecaju medijskog sadržaja na publiku.

4.1. Teorija o katarzi

Teorija o katarzi jedna je od najstarijih teorija kad su u pitanju teorije o utjecaju nasilnih sadržaja u medijima na publiku. Polazi od Aristotela, a objašnjenje koje stoji iza teorije o katarzi govori kako gledanjem drugih ljudi koji su agresivni i čine nasilna djela naša želja za takvim ponašanjem se umanjuje (Gentile, 2013: 492). To je zbog toga što nam takav sadržaj omogućuje da fantaziramo o vlastitom agresivnom ponašanju, a nakon što proživimo takvu fantaziju pročišćeni su nam osjećaji žaljenja i straha koje smo osjećali za vrijeme gledanja tragičnog sadržaja (Gentile, 2013: 492). Ova teorija nikada nije empirijski potvrđena i ne možemo se osloniti na postojanje njezinog dugoročnog i kontinuiranog djelovanja, ali može biti prihvatljiva u pojedinim slučajevima koji su popraćeni snažnim stresnim situacijama (Valković, 2010: 80).

4.2. Teorija o navikavanju/ habitualizaciji

Sljedeća teorija koja se pojavljuje je teorija o navikavanju ili habitualizaciji (Kanižaj, Ciboci, 2011: 17). Prema toj teoriji uzastopno konzumiranje nasilnog televizijskog sadržaja smanjuje korisnikov senzibilitet prema nasilju i nasilje počinje percipirati kao normalno, svakodnevno ponašanje (Kunczik, Zipfel, 1998: 165). Povećanjem tolerancije na nasilje i sâm gledatelj će se manje suzdržavati od agresivnog ponašanja jer vjeruje kako je to prihvatljiv način rješavanja konflikata (Kunczik, Zipfel 1998 prema Ciboci, Kanižaj, 2011: 17). Iako je proveden veći broj istraživanja ove teorije, ne možemo sa sigurnošću uzeti u obzir dobivene rezultate zbog toga što su u istraživanjima korišteni i definirani različiti koncepti koji se ne mogu uspoređivati (Kunczik, Zipfel 1998: 165). Jedina teza koja je empirijski dokazana kada je riječ o teoriji o navikavanju je da jedan film ne može trajno promijeniti gledateljeve stavove i utjecati na njegovu osobnost i zbog toga se fokus stavlja na dugoročne, kumulativne učinke (Kunczik, Zipfel 1998: 165).

4.3. Kultivacijska teorija

George Gerbner 1969. godine u svom djelu *Towards Cultural Indicators: The Analysis Mass Mediated Message System* prvi put predstavlja jednu od najpoznatijih teorija o utjecaju nasilnih televizijskih sadržaja na gledatelje – kultivacijsku teoriju (Kanižaj, Ciboci, 2011: 17 – 18). Ono što kultivacijska teorija i teorija o navikavanju imaju zajedničko je promatranje dugoročnog

učinka koje televizijsko nasilje ima na gledatelje. Proces *kultivacije* William James Potter (1999: 14) definira kao „dugoročno oblikovanje percepcije i vjerovanja o svijetu u kojemu živimo, a koje se javlja kao posljedica izloženosti medijima“. Naime, ljudi koji gledaju više nasilnih programa imat će iskrivljenu sliku o stvarnom svijetu i misliti kako je nasilje puno prisutnije i češće nego što ono stvarno jest (Gerbner, 1998: 180). Gerbner je 1968. tu pojavu nazvao *mean world syndrome* (sindrom zlog svijeta) i njome prikazivao percepciju svijeta kakvu imaju takvi gledatelji. Navedeni učinak nije neočekivan s obzirom na to da se u američkim istraživanjima zabilježio desetak puta veći broj prikazanih nasilnih djela na televiziji u usporedbi s brojem nasilnih djela u stvarnom životu (Valković, 2010: 82). Budući da je glavna kritika kultivacijske teorije nemogućnost empirijskog utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza, na nasilni sadržaj ne možemo gledati kao uzrok već više kao poticaj promjene ponašanja kod ljudi (Valković, 2010: 82).

4.4. Teorija o socijalnom učenju

Četvrta teorija je teorija koju je prvi put predstavio američki psiholog Albert Bandura. On svoju teoriju o socijalnom učenju objašnjava kroz utjecaj osoba koje prihvatimo kao vlastite modele (Valković, 2010: 81). Gledajući modele na televiziji, bili oni stvarne osobe ili izmišljeni likovi, možemo biti potaknuti na nasilno ponašanje bez obzira na to što smo već naučili društvene stavove prema kojima bi takvo ponašanje trebalo biti zabranjeno (Valković, 2010: 81). Bandura (1977: 12-13) ističe kako je učenje kroz promatranje i imitaciju modela kod djece vrlo bitno. Navodi kako neke stvari koje danas znamo i dio su našeg svakodnevnog života ne bi bili u mogućnosti naučiti da nismo imali modele koji su nam olakšali i ubrzali taj proces. Iako su modeli vrlo korisni u odrastanju djece, njihova negativna strana je to što nasilno ponašanje njihovih omiljenih crtanih likova može dovesti do imitacije takvog ponašanja u stvarnom životu (Ciboci, Kanižaj, 2011: 18).

Istraživanje u Hrvatskoj (Ciboci, Labaš, 2013 prema Ciboci, 2018: 3) potvrdilo je tu tezu, a rezultati su sljedeći:

Imitiranje medijskih sadržaja prilikom samostalnog igranja

Uvijek	Često	Ponekad	Rijetko	Nikad
2,8%	52,8 %	31,7 %	11,3 %	1,4 %

Imitiranje medijskih sadržaja prilikom igranja s vršnjacima

Uvijek	Često	Ponekad	Rijetko	Nikad
2,1 %	53,2 %	34,8 %	9,2 %	0,7 %

Imitiranje nasilnih medijskih sadržaja

Uvijek	Često	Ponekad	Rijetko	Nikad
1,4 %	40,3 %	38,8 %	18 %	1,4 %

4.5. Teorija o prijenosu stanja uzbuđenosti

Prema teoriji o prijenosu stanja uzbuđenosti nasilno ponašanje objašnjava se kroz psihološko stanje osobe (Kanižaj, Ciboci, 2011: 18). Ovu teoriju predstavio je Dolf Zillman. On je ustvrdio kako osjećaj uzbuđenja povećava želju za određenim ponašanjima kod ljudi, a mediji su faktor koji uzbuđenje mogu povećati ili ga smanjiti (Potter, 1999 prema Kanižaj, Ciboci, 2011: 18). Prijenos uzbuđenosti odvija se u trenucima kad osoba nakon što je pogledala neki medijski sadržaj, koji je u tom slučaju bio stimulans uzbuđenosti i povećanja adrenalina, reagira na okolinu drugačije nego što bi reagirala da nije bila u stanju uzbuđenosti (Giles, 2003: 54-55). Kod ove teorije naglasak se stavlja na kratkoročne učinke medijskog sadržaja koji se mogu manifestirati kroz ponašanje ljudi, a posljedica su neposredno pogledanog nasilnog filma. I, premda je istraživanjima dokazano da nasilni sadržaj izaziva takve osjećaje i ponašanja kod ljudi ne mora uvijek nasilje biti ono što će imati navedeni učinak na gledatelje (Giles, 2003: 55). To mogu biti upravo crtani filmovi koji ostavljaju uzbuđujući dojam kod djece.

4.6. Priming teorija

Ova teorija temelji se na podražaju (*priming*) koji mediji pobude u gledatelju iz čega proizlazi poticaj za određenim ponašanjem (Kanižaj, Ciboci, 2011: 19). Leonard Berkowitz (1984: 441), znanstvenik najzaslužniji za razvoj ove teorije, navodi kako agresivne misli na koje gledatelje potakne nasilni film može inicirati povezivanje sadržaja koji gledanju s drugim semantički povezanim mislima. Time povećavaju vjerojatnost razmišljanja o različitim agresivnim idejama u tom periodu (Berkowitz, 1984: 441). Postoje dva bitna elementa prema kojima se osoba može ponašati nasilno: unutarnji (osjećaj frustracije i ljutnje) i vanjski (trenutna ljutnja, prošli doživljaji ili podražaji koji nas asociraju na nasilje) (Kunczik, Zipfel, 2007: 8 prema Kanižaj, Ciboci, 2011: 19). Tako Jerko Valković (2010: 80) naglašava da će „utjecaj medija biti to veći što je veća sličnost između nasilja koje se prikazuje i situacije u kojoj se gledatelj nalazi ili koju takvo gledanje pobuđuje u njegovoj memoriji.”

Na primjer, ako dijete gleda crtani film u kojemu se prikazuje neka vrsta oružja koju povezuje s traumatičnim iskustvom koje je doživjelo, takav sadržaj može imati utjecaj na njegove agresivne misli bez obzira na to što je sadržaj humorističan. Takva poveznica pohranjena je u memoriji i događa se nesvjesno.

Ipak, Valković (2010: 81) navodi i neke nedostatke *priming* teorije jer ona, kako kaže, „nedovoljno uvažava odnose koji posreduju prihvaćanje (ili odbijanje) prezentiranog nasilja i nasilnih scena koje televizija posreduje.” (Valković, 2010: 81)

4.7. Skript teorija

Skript teorija podrazumijeva mentalne rutine ili programe koji su pohranjeni u gledateljevom pamćenju i aktiviraju se u trenutku upravljanja ponašanjem ili rješavanja problema (Kunczik, Zipfel, 2007). Skripte za ponašanje (možemo ih usporediti sa skriptama glumaca) stvaramo kroz vlastita iskustva ili ih učimo promatranjem i sadrže semantički kodirane informacije o tome kako izgleda tipično ponašanje i utječu na postupanje ljudi ovisno o situaciji u kojoj se

nalaze (Warburton, Anderson, 2015: 375). Michael Kunczik i Astrid Zipfel (2007: 9-10) na temelju provedenog istraživanja objašnjavaju skript teoriju na sljedeći način:

“L. Rowell Huesmann (1998.) pretpostavlja da djeca često izložena nasilju (u realnosti ili preko medija) razvijaju u sebi skripte kojima pripravlja strategiju suočavanja i rješavanja problema kada su suočeni s agresivnim ponašanjem. U pamćenju su pristupačniji skripti koji se ponavljaju. To može biti ponavljanje radnje u sjećanju, u mašti ili kroz igru. Tako pohranjeni skripti aktiviraju ključne podražaji povezane s određenom situacijama. Hoće li, odnosno kojom brzinom skripti biti pronađeni, ovisi prvenstveno o tek primljenim podražajima, koji na putu priminga aktiviraju s njima povezane spoznajne strukture u pamćenju i time ih čine lakše pristupačnima. Sadržaji medija mogu, prema ovoj predodžbi, pridonijeti razvijanju takvih skripti i aktiviranju već postojećih. Hoće li se u skripti postojeći uzorak ponašanja uistinu i ostvariti, ovisi svakako o tome u kojoj mjeri se dotični smatra prikladnim i učinkovitim, odnosno u kojoj mjeri odgovara normativnim uvjerenjima neke osobe.”

Također, ovu teoriju potvrdio je i Albert Bandura za vrijeme rada na Sveučilištu Stanford (Britannica, 2009). U provedenom eksperimentu s lutkom Bobo ustanovio je kako je grupa djece koja je promatrala verbalno i fizičko nasilje nad lutkom imala tendenciju ponašati se agresivno i oponašati odrasle koji su bili nasilni, dok su grupa koja je promatrala neagresivne modele ponašanja i grupa koja nije bila izložena nikakvom ponašanju ostale neutralne i nisu pokazivale znakove agresije (Britannica, 2009).

5. Uloga roditelja u medijskom opismenjavanju i odgoju djece

Roditelji/ skrbnici su ti koji bi trebali preuzeti ulogu upoznavanja djece s nasilnim scenama koje se pojavljuju u crtanim filmovima od najranije dobi. Pogotovo jer obrazovne ustanove ne uključuju dovoljno taj aspekt crtanih filmova u nastavu. U hrvatskom obrazovnom sustavu medijska kultura tek je jedan od četiri nastavna područja nastave Hrvatskog jezika u osnovnim školama, a u nastavu Hrvatskog jezika u gimnazijama i srednjim strukovnim školama nije uključena uopće (Erjavec, K., Zgrabljić, N., 2000: 89). Djeca ne mogu sama kreirati ispravna mišljenja, ako im se agresivno i nasilno ponašanje ne objasni i ako im se ne svrati pažnja na posljedice takvih postupaka. Štoviše, samo okruženje u kojem dijete odrasta ima utjecaj na intenzitet negativnih učinaka koje će nasilni sadržaj imati na njega. Naime, djeca koja odrastaju u funkcionalnim obiteljima u kojima mogu učiti i upijati pozitivne vrijednosti nisu toliko podložna

utjecaju nasilja na televiziji kao djeca koja su konstantno suočena sa stresnim situacijama od strane obitelji (Potter, 1999: 29 prema Ciboci, 2018: 22). Elizabeth J. Erwin i Naomi Morton (2008: 109) navode nekoliko korisnih prijedloga koji će pomoći roditeljima/skrbnicima i stručnim osobama kako bi kroz razgovor s djecom pokušali eliminirati nasilje iz njihove svakodnevice i zaštititi ih od negativnog utjecaja koje bi ono moglo imati na njih.

Prvi savjet je da se informiraju o problemu nasilja u medijima, a potom informiraju i ljude oko sebe. Samim time upoznati će i okolinu o važnosti ovog problema kako bi ih potaknuli na zajedničko djelovanje protiv te pojave (Erwin, Morton, 2008: 109).

Drugi savjet koji navode je istraživanje uloge medija u vlastitim životima kroz razgovor. Neka od pitanja koja mogu poslužiti kao smjernice za prepoznavanje razine važnosti i utjecaja medija na vlastiti život su: Na koji način mediji doprinose mom životu izvan posla, a što mi oduzimaju?; Postoje li stvari vezane za medije koje bih voljela/volio promijeniti i kako početi s promjenama?; Kako mi vlastito iskustvo s medijima i percepcija uloge medija može pomoći u razumijevanju iskustva koje djeca imaju s medijima? (Levin, 1998 prema Erwin, Morton, 2008: 109).

Treći savjet je usmjeren k istraživanju prisutnosti medija i utjecaju koje imaju na djecu. Ističu kako bi bilo korisno proučiti koliko puta tjedno dijete konzumira medijski sadržaj, koliko sati dnevno, u kojem dijelu dana i koji je njegov doživljaj sadržaja koji gleda. Obraćanje pažnje na preferirane aktivnosti, igračke s kojima se dijete igra ili promjenu u ponašanju za vrijeme igre i interakcije s drugima dalo bi dodatni uvid u djetetovo shvaćanje uloge medija (.).

Četvrti savjet je zaštititi djecu od neželjenog sadržaja postavljanjem jasnih granica. Na primjer, najmanje što mogu učiniti je sačuvati dijete od gledanja televizijskih izvještaja i reportaža koji su zbog svog sadržaja namijenjeni odraslima ili starijoj djeci. Iako svi televizori proizvedeni nakon siječnja 2000. godine u sebi moraju sadržavati *v-chip* koji omogućava roditeljima da blokiraju emitiranje sadržaja koje je označeno odabranim dobnim oznakama devastirajuća je činjenica da ga je tek petnaest posto kućanstava upotrijebilo (MacQueen, 2007 prema Erwin, Morton, 2008: 110).

Peti savjet je razotkrivanje svih skrivenih ili prikrivenih poruka u sadržaju kojeg djeca konzumiraju na ekranima i njihovim igračkama (Erwin, Morton, 2008: 110) Pri promatranju

navedenih stvari može nam pomoći da se zapitamo: Razgovaraju li likovi u crtanim filmovima primjereno situacijama u kojima se nalaze?; Jesu li kod njih naglašene ljudske vrline?; Jesu li ilustracije u crtanom filmu primjerene radnji?; Postavlja li igračka stereotipe na osnovi spola, rase, dobi, obiteljske situacije ili fizičkih i intelektualnih sposobnosti? (Neugebauer, B., 1993: 269).

Šesti savjet, koji može biti zanemaren ako se na dijete gleda samo kao na osobu koja mora slušati naredbe odgojitelja, je uključiti dijete u donošenje mudrih odluka. Vrijeme koje djeca u sve većoj mjeri troše gledajući u ekran samo po sebi oduzima vrijeme koje su mogli provesti u direktnoj interakciji s drugom djecom u stvarnom svijetu (Levin, 1998: 22). To je dodatni razlog da djeca nauče sama zadavati granice i određivati smjernice u gledanju crtanih filmova (Erwin, Morton, 2008: 111). Na primjer, „U danu ću pogledati dva crtića.” ili „Neću gledati crtiće u kojima likovi ozljeđuju druge likove.” (Erwin, Morton, 2008: 110 – 111).

Sedmi, posljednji savjet, je promoviranje mira. Potrebno je naglašavati mirna rješenja svih svakodnevnih situacija i prepreka i pristupati razgovorima s nultom tolerancijom prema nasilju (Erwin, Morton, 2008: 111).

Sve su ovo savjeti koji mogu biti korisni u promicanju svijesti i sprječavanju negativnog djelovanja nasilja u crtanim filmovima na djecu. Roditelji imaju veliku ulogu u tom polju njihovih života, ali unatoč tome što živimo u užurbanom svijetu u kojem nemamo vremena držati pod kontrolom sve što naša djeca konzumiraju, povremeno gledanje crtića s djetetom i razgovor o nasilju i posljedicama koje može imati u stvarnom životu, mogu biti od velikog značaja (Kirsch, 2005 prema Erwin, Morton, 2008: 110)

Zaključak

Prema svemu navedenom može se zaključiti da je nasilje sastavni dio većine medijskog sadržaja. Većina obitelji doma posjeduje tri ili više ekrana na kojima su dostupni sadržaji različitih vrsta. Djeca sama biraju sadržaje i aktivno koriste medije od najranije dobi.

Svakodnevna konzumacija nasilnog sadržaja primjetno može imati utjecaj na razvoj djece, percepciju svijeta u kojem odrastaju i njihovo ponašanje. S jedne strane učinci mogu biti kratkoročni kao što je utvrđeno teorijom o prijenosu stanja uzbuđenosti koja objašnjava kako se djeca netom nakon gledanja nasilnog crtanog filma ponašaju agresivnije jer ih je takav sadržaj uzbudio. S druge strane nasilni sadržaj može ostaviti posljedice koje će na njih imati dugoročni utjecaj. Na primjer, dogodit će se da se naviknu na nasilje i prihvate to kao jedan od načina rješavanja problema što je dokazano teorijom o habitualizaciji ili će njihova percepcija stvarnosti postati iskrivljena slika koju su dobili gledanjem medijskog sadržaja punog nasilja (kultivacijska teorija).

Također, trebamo uzeti u obzir da ne možemo djeci različite dobi dati da gledaju iste filmove niti će ona reagirati isto na njih. Do osme godine života još nisu svjesna što je stvarno, a što nije i koji likovi su izmišljeni. Bez obzira što u jednom trenutku nauče razlikovati te stvari, potreban im je razgovor o sadržaju koji gledaju kako bi znali koje su stvarne posljedice nasilnog ponašanja.

Najbolji način za brigu o utjecaju nasilnog sadržaja u crtanim filmovima je nadzor nad programima koje dijete gleda. U najranijoj dobi roditelji/ skrbnici bi trebali birati crtiće bez nasilja ili s manjom količinom nasilja (novorođenčad ne bi trebala uopće biti ispred ekrana). Kasnije, crtane filmove trebali bi gledati zajedno, a potom i razgovarati o likovima, njihovim postupcima i događajima koji su se pojavljivali u filmu. Roditelje bi trebalo poticati na međusoban razgovor o temi medijskog nasilja, a tu ulogu mogle bi preuzeti odgojno-obrazovne ustanove koje trenutno u svom programu imaju medijsku kulturu koja je dio

nastave Hrvatskog jezika od prvog do osmog razreda (Ciboci, 2018: 24). Unatoč tome što postoji dio nastaje kojim se nastoji medijski opismeniti djecu, istraživanjem koje su 2013. godine proveli Lana Ciboci i Leali Osmančević (2015: 135) pokazalo se kako 57,8% nastavnika smatra da učenici po završetku osnovne škole nisu dovoljno obrazovani u polju medijske pismenosti na temelju onoga što su naučili prilikom pohađanja nastave Hrvatskog jezika te da je sistem obrazovanja zastario (Ciboci, Osmančević, 2015 prema Ciboci, 2018; 24).

Na području Hrvatske, Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu ističe se svojim predavanjima, radionicama i konferencijama na temu medijskog obrazovanja. Svojim aktivnim djelovanjem utjecali su na već 27000 sudionika (Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu). Iako se na ovom problemu radi, postoji još puno načina da zaštitimo one najmlađe od medijskog nasilja, medijski ih opismenjujemo i olakšamo im prilagodbu u vremenima kad se medijski sadržaj konzumira kao nikad prije.

Literatura

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory.*, 2. izdanje, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Berkowitz, L. (1984). Some effects of thoughts on anti-social and prosocial influences of media effects: A cognitive-neoassociation analysis. *Psychological Bulletin* sv. 95(3): 410 – 427.
- Ciboci, L. (2018). Medijska pismenost učenika osmih razreda u Zagrebu. *Medijske studije*, sv. 9(17): 23 – 46.
- Ciboci, L. (2018). *Skripta za studente Fakulteta hrvatskih studija.*
- Ciboci, Lana i Osmančević, Leali (2015). Kompetentnost nastavnika hrvatskoga jezika za provođenje medijske kulture u hrvatskim osnovnim školama. U Car, V., Turčilo, L. i Matović, M. (ur.) *Medijska pismenost – preduvjet za odgovorne medije*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 121 – 138.
- Erjavec, K., Zgrabljic Rotar, N. (2000). Odgoj za medije u školama u svijetu Hrvatski model medijskog odgoja. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, sv. (6)1: 89 – 107
- Erwin, E., Morton N. (2008). Exposure to Media Violence and Young Children with and Without Disabilities: Powerful Opportunities for Family-Professional Partnerships. *Early Childhood Educational Journal*, 36: 105 – 112.
- Gentile, D. A., (2013). Catharsis and Media Violence: A Conceptual Analysis. *Societies*, sv. 3(4): 491 – 510.
- Gerbner, G. (1998). Cultivation Analysis: An Overview. *Mass Communication And Society*, sv. 1(3/4): 175 – 194.
- Gerbner, G. (1978). Scenario for Violence. U Atwan, R. *American mass media: industries and issues*, New York, NY: Random House, Inc, str. 102 – 107.
- Giles, D., (2003). *Media psychology*, Routledge.
- Ilišin, V., (2003). Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijska istraživanja : znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, sv. 9(2): 9 – 34.
- Josephson, W. L. (1995). *Television Violence: A review of the effects on children of different ages*. Ottawa, Ontario: Canadian Heritage.
- Kanižaj, I., Ciboci, L. (2011). Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove- utjecaj učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade. U Ciboci, L., Kanižaj, I.,

- Labaš, D. (ur.) *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 11 – 34.
- Kirsh, S. J. (2006). Cartoon violence and aggression in youth. *Aggression and Violent Behavior*, sv. 11(6): 547 – 557
- Kunczik, M., Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje znanosti. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, sv. 1(1): 1 – 26.
- Kunczik, M., Zipfel, A. (1998/2000). *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*. prev. Sapunar, M., Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Labaš, D., Marinčić, P. (2016). Mediji kao sredstvo zabave u očima djece. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, sv. 12(5): 1 – 32
- Levin, D. (1998). *Remote control childhood: Combating the hazards of media culture*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Neugebauer, B. (1992). *Alike and different: Exploring our humanity with young children*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Potter, W. James (1999). *On media violence*. Thousand Oaks, Calif, London: SAGE Publications.
- Valković, J. (2010). Oblici i utjecaji televizijskog nasilja. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, sv. 8(1): 67 – 86.
- Warburton, W., Anderson, C. (2015). Aggression, Social psychology of. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, sv. 2: 373 – 380.
- Društvo za komunikaciju i medijsku kulturu. <https://dkmk.hr/>.
- Prvo nacionalno istraživanje o predškolskoj djeci pred malim ekranima (rezultati). (2017). *Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba*, <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/novosti/prvo-nacionalno-istrazivanje-o-predskolskoj-djeci-pred-malim-ekranima/>
- Nolen, J. L. (2009). *Bobo doll experiment*. Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Albert-Bandura> (objavljeno: 7.10.2009.).
- Korištenje interneta i društvenih mreža. (2018). *Ženska soba – centar za seksualna prava*. <http://www.zenskasoba.hr/docs/Istrazivanje%20o%20koristenju%20Interneta%20i%20drustvenih%20mreza.pdf>